

חטיבת תכנון ופיתוח - אגף ארכיאולוגיה

חדשות בעתיקות – אוגוסט 2011 ד"ר צביקה צוק - ארכיאולוג הרשות

לאחר הפסקה של כשנה אנו מחדשים את המדור. קריאה נעימה. *צביקה*

שמורת טבע וגן לאומי סוסיתא

בסיליקה רומית מרשימה ומזבלה ששוויה זהב בסמוך לבית במרחץ העירוני הם רק חלק מתגליות העונה ה-12 של החפירות שבסוסיתא שמעל לכינרת
דיווח ממנהלי החפירה: פרופ' ארתור סג"ל ודר' מיכאל איזנברג, המכון לארכיאולוגיה ע"ש זינמן, אוניברסיטת חיפה
צילום: דר' מיכאל איזנברג

1. **הבסיליקה** היא מבנה ציבורי רומי מרשים, הממוקם בליבה של העיר, שהוקם בשלהי המאה הא' לספירה, והיה למוקד הפעילות החברתית, הכלכלית והמשפטית גם יחד. נחשף רוב שטחו של המבנה המלבני הגדול (55X30 מ'), למעט חלקו הצפוני. הוא בנוי אבני גזית ובעל תכנית פשוטה ויעילה: ארבעה סטווים של עמודים,

הסדורים במקביל ל-4 הקירות כך שנוצר אולם מרכזי מוקף ארבע סיטראות. הכניסה הראשית אל הבסיליקה הייתה בקיר הדרומי הקצר, אשר פנה אל הפורום. הקירות הפנימיים עוטרו בטיח מכור (סטוקו) שעוצב בדגמים הנדסיים, צמחיים מסוגננים ודמויי אדם שנעשו בתבליט גבוה. שרידי הצבע שנתגלו על עיטורי הסטוקו מאשרים שהחלל הפנימי היה צבעוני להפליא. עשרות פריטים ארכיטקטוניים שכללו בסיסים, גזעי עמודים וכותרות קורינתיות, זכו לשימור. חלקם הוצבו באתר המקורי, דבר שהמחיש את עוצמתו ואת פארו של המבנה.

2. **בית המרחץ הדרומי** הוא מבנה רב רושם, הבנוי אבני גזית גדולות. מיקומו במדרון תלול למדי מעל חומת העיר הדרומית. לפני חודשים ספורים, נחשף כאן בעקבות גשמי הזעף של החורף

האחרון, תבליט מרשים של ראש הרקולס. תגלית זו, אשר זכתה להד רב, רומזת שייתכן ולפנינו הגימנסיון של סוסיתא - מוסד חינוכי מרכזי בכל עיר יוונית. יש לציין שבתקופה הרומית הגימנסיון דמה יותר לבית מרחץ. הרקולס המסמל יותר מכל את הסגולות הפיזיות, כלומר הכוח, הסיבולת והכשר הגופני, היה לפטרו של כל גימנסיון וגימנסיון, הן בעולם היווני והן בעולם הרומי.

על אף המאמץ הניכר שהשקיעו החופרים, עדיין רב הנסתר על הגלוי. ממש עם תום החפירה החלה נחשפת כאן, בצמוד לבית המרחץ, מזבלה עירונית. הזבל העתיק שקול לזהב עבור הארכיאולוגים העתידים לנבור בו רבות בשנים הבאות. כאן ניתן יהיה ללמוד על הדיאטה של תושבי סוסיתא, אופן השחיטה של בע"ח, כלי החרס המגוונים בהם השתמשו, כלי זכוכית לרוב ומנהגים רבים נוספים שרק 'פח האשפה העירוני' יכול לספק להם מענה.

3. רובע מגורים בצד הדרום-מערבי נחשף בזכות הרצון לחשוף ולו רובע מגורים אחד. המטרה היא ללמוד על ההיבטים היום-יומיים בחייהם של תושבי סוסיתא הרומית-ביזנטית. בסקר על פני השטח, ניתן היה להבחין בקווי הרחובות ובקטעי קירות ומפולות אבני הבנייה. בתום העונה הראשונה התברר כי רובע המגורים הדרום-מערבי תוכנן, כמו יתר חלקי העיר, לפי עיקרון התכנון האורתוגונאלי, כלומר רשת רחובות המצטלבים בזווית ישרה ויוצרים מבנים (בלטינית: *insulae*) מסודרים של בתי מגורים. הצצה ראשונית זו לחיי היומיום של תושבי סוסיתא תניב מידע חשוב על הרגלי הצריכה וחיי הכלכלה ומשק הבית של התושבים. בעונה הראשונה נחשפו בעיקר שכבות מאוחרות, מהתקופות הביזנטית והאומאית (מאות ו'-ח' לספירה), אך בהמשך החפירה תגיע גם אל התקופה הרומית.

4. בית האמידים אשר ממזרח לכנסייה

הצפון-מזרחית

החפירה במקום נערכת מטעם השותפים האמריקנים: משלחת מאוניברסיטת קונקורדיה אשר בסנט פאול, מינסוטה ובראשה פרופ' מרק שולר. כאן נחשף בית מגורים עירוני מפואר (בלטינית: *domus urbana*), התחום ברחובות מכל צדדיו. במרכז הבית, שהוקם במאה הג' לספירה, והמשיך להתקיים כמה מאות שנים, חצר מרוצפת מוקפת סטווים וסביבה חדרי מגורים בגדלים שונים. בצפון הבית חצר נוספת ובה מזרקה עיטורית נאה. בחלקו המזרחי של הבית חדרים נוספים. מה רבה הייתה התרגשות החופרים, כאשר ביום אחד גילו על גבי רצפות הפסיפס שתי כתובות יווניות. באחת מהן הממוקמת ממש בכניסה לחצר עם המזרקה נכתב: "בר מזל הוא הבונה" ואילו השנייה שנמצאה בחדר רחב ידיים בצידו הדרומי של הבית, מצווה על האורח: "כנס בטוב", כלומר כנס לבית כשכוונותיך טובות.

גן לאומי צפורי – שוחזרה עגלת משא מהתקופה הרומית דיווח של ד"ר דרור בן-יוסף ושרון גולדזון, מחו"ה גליל תחתון

בגן לאומי צפורי נבנתה ונחנכה בחודש שעבר עגלת משא משוחזרת מהתקופה הרומית, ביוזמה של מחו"ה גליל תחתון – עמקים, בהתאמה לציורי קיר תחריטים/תבליטים מהתקופה הרומית.

שחזור עגלת משא מהתקופה הרומית
(תצלום), מקור: <http://actual-network.ru>

תבליט של עגלת משא
מהתקופה הרומית, מקור: <http://upload.wikimedia.org>

רוחב הציר בין הגלגלים (115 ס"מ) נקבע בהתאם לשרידי חריצי המרכבות שנחשפו בקארדו של גן לאומי צפורי. תקן שהשפיע על רוחב מסילת הברזל המודרנית.

הקארדו של ג"ל צפורי (מהתקופה הרומית-ביזנטית) ובו חריצי גלגלי המרכבות (מבט לכיוון צפון)

העבודה נעשתה על-ידי הנגרים אורן בן שלום וגיל עטיה, בעידוד של יגאל יונש מנהל הגן הלאומי צפורי ואטי קוריאט-אהרון ממונה קהל וקהילה במחוז ומתקציבים.

העגלה מוצבת (ומקובעת) באזור רצפת חג הנילוס, בסמוך לקארדו תחת קורת גג.

עגלת המשא שהוצבה בגן הלאומי. צילום: שרון גולדזון

אנו משוכנעים שהעגלה תהווה מקור השראה למבקרים מזדמנים ולקבוצות מודרכות כאחד. בעזרתה ניתן להמחיש את חיי היומיום בצפורי העתיקה ולשלב מקורות כגון המדרש הבא:

”אשקא דריספק חריב ביתר” (בבלי, גיטין נז א). תרגום: בגלל יצול של עגלה חרבה ביתר.

הסבר: מנהג רווח בין תושבי ביתר שבהיוולד בן נטעו על שמו עץ ארז, ובהיוולד בת נטעו אורן. אם נפגע העץ – היה זה סימן רע לגורל הילד שעל שמו ניטע.

לקראת חתונה נהגו לכרות ענפים מהעצים הנושאים את שמות בני הזוג, ולהתקין מהם חופה לכלולותיהם. האגדה מספרת שפעם אחת עברה עגלה של רומאים על פני ביתר - ומוט היצול שלה נשבר. הלכו הרומאים אל יער ביתר - וללא רשות גדעו עץ והתקינו ממנו יצול. דבר זה הרגיז את תושבי ביתר שהתנפלו על הרומאים, וגרמו להצתת אש המרד, מרד בר-כוכבא, שגרם לחורבנה של יהודה.

תודה לצוות הגן הלאומי, אברהיים הייב, מחמוד בהותי ורפי יהודה, שסייעו בהעמדת העגלה וקייבועה.

ראו עצמכם מוזמנים לבקר בגן הלאומי בעגלה בזמן קריב...

גן לאומי תל צפית

"ויחזק בקרנות המזבח (מלכים א, א: נ): גילוי מרעיש בתל צפית..."

מזבח אבן גדול וקדום בעל שתי קרניים מתקופת מלכי יהודה וישראל נחשף בחפירות העונה ה-15 באתר

דיווח של מנהל החפירה: פרופ' אהרון מאיר, המחלקה ללימודי ארץ ישראל וארכיאולוגיה, אוניברסיטת בר אילן

בשטח החפירות של העיר התחתונה של גת פלשתים (תל צפית) הסמוך למגרש החנייה בכניסה לאתר נחשף השנה מזבח יפהפה בעל שתי קרניים. המזבח פוסל בגוש אבן אחד ומידותיו 100X50X50 ס"מ. בשלושה צדדים פוסל כרכוב מעוצב ונאה. הוא נמצא במכלול של מבנה גדול אשר ייתכן שהיה מקדש בתוך אחת משכונות העיר גת שנהרסה בחורבן בערך בשנת 830 לפנה"ס בידי חזאל מלך ארם דמשק. כמה נקודות מעניינות שכבר אפשר לציין:

1. זהו מזבח האבן הקדום ביותר שנמצא בארץ הפלשתים והוא מקדים רבים כאלו שידועים מעקרון (תל מקנה) מהמאה ה-7 לפנה"ס.
2. זהו אחד המזבחות הגדולים ביותר (מלבד זה של באר שבע הבנוי ממספר רב של אבנים וזה של עקרון שנמצא שלא באתרו).
3. זהו אחד מהמזבחות הקדומים ביותר מתקופת הברזל (מלבד זה של מגידו שזמנו מסוף המאה ה-10 או תחילת המאה ה-9 לפנה"ס).
4. למזבח 2 קרניים במקום 4 כמקובל. הוצע שיש קשר לתרבות המינואית-קיפרית בה היו 2 קרני פולחן והמסורת הובאה על ידי הפלשתים.
5. המידות תואמות את תיאור המזבח בבית המקדש המופיע בספר שמות ל, 2 "אִמָּה אָרְכּוֹ וְאִמָּה רָחְבוֹ, רְבועֵ יְהִיָּה, וְאִמָּתֵיִם, קָמְתוּ; מִמֶּנּוּ, קָרְנָתָיו".
6. באופן מפתיע החלק האחורי וחלק מראש המזבח לא הושלמו. בעוד שהחלק האחורי היה כנראה צמוד לקיר או לגומחה וניתן להבין מדוע לא השלימו את סיתותו הרי שאת ראש המזבח הבלתי גמור קשה להסביר.
7. אין עדות לחומר שרוף בראש המזבח. בסמוך לו נמצא כלי קיפרי בסגנון 'שחור על אדום'.
8. סביב המזבח נמצאו ריכוזים גדולים של כלים שונים וריכוזי אסטרגלי (עצמות אצבעות של בע"ח לשימוש פולחני).

פרופ' אהרון מאיר שמח על תגליתו ו'אוחז במזבח'. צילום: ריצ'רד ויסקין

מִים בַּקְצָה הַמְנַהֶרָה' – סֵפֶר חֲדָשׁ וְבוּ 40 מַסְלוּלֵי טִיּוֹל בַּמַּפְעָלִי הַמֵּיִם הַקְדוּמִים

נכתב על ידי הח"מ

מפעלי המים הקדומים בארץ ישראל מרשימים את רואיהם עד ימינו. הם מהווים עדות לתושיה ולתחכום האנושי בעת הקדומה ומציבים בפנינו חידות שטרם באו על פתרונן. רבים מהם היו פריצת דרך טכנולוגית והומצאו בארץ ישראל. כבר לפני כ-8000 שנה התקינו בני האדם בארץ ישראל מפעלי מים שיספקו להם את מימיהם. מאז ועד העת החדשה לא פסקו תושבי הארץ מלחצוב ולבנות בארות, בורות, פירים, מנהרות ואמות מים, לעתות שלום ולעתות מלחמה. ללא מפעלי המים הללו לא הייתה יכולת קיום לתושבי הארץ השוכנת על גבול המדבר, שכמות המים בה מוגבלת ועונת הגשמים בה קצרה. כך הובאו מים בתקופות השונות לערים, לכפרים, למבצרים ולמנזרים.

מים בקצה המנהרה - לטייל במפעלי המים הקדומים הוא נדבך נוסף בסדרת ספרי הסיורים של יד יצחק בן צבי. הספר מסכם לראשונה באופן שווה לכל נפש למעלה מ-30 שנות מחקר של מפעלי המים הקדומים ומאפשר גם למי שאינו בקיא בתחום להכיר את המנהרות, הנקבות ומפעלי המים בכל רחבי הארץ.

בפתח הספר שלושה פרקי מבוא המתארים באופן כללי את מפעלי המים השונים. הפרק הרביעי, שהוא עיקר הספר, מציג 40 מסלולי סיור אל מבחר ממפעלי המים הקדומים מחצור בצפון ועד עברונה בדרום. בכל סיור ניתן מידע על האתר בו נמצא המפעל, מוצגות התגליות המרכזיות, ומתארים מפעל המים, תולדותיו, המחלוקות הקשורות בו ועוד. בצידי הסיור מופיעות אנקדוטות ופכים קטנים מתולדות האתר והמחקר. מהדורה מהודרת זו מלווה במאות תמונות צבע שצולמו במיוחד לספר זה, בעשרות מפות מפורטות שהותקנו לסיורים, בתכניות ובשרטוטים מאירי עיניים.

הספר ניתן לרכישה בחנויות של רשות הטבע והגנים, בהוצאת יד בן צבי ובחנויות ספרים אחדות כולל צומת ספרים וסטימצקי

צביקה צוק

מים בקצה המנהרה

לטייל במפעלי המים הקדומים

מים בקצה המנהרה

לטייל במפעלי המים הקדומים

הספר מציג 40 מסלולי סיור אל מבחר ממפעלי המים הקדומים מחצור בצפון ועד עברונה בדרום. בכל סיור ניתן מידע על האתר בו נמצא המפעל, מוצגות התגליות המרכזיות, ומתארים מפעל המים, תולדותיו, המחלוקות הקשורות בו ועוד. בצידי הסיור מופיעות אנקדוטות ופכים קטנים מתולדות האתר והמחקר.

מהדורה מהודרת זו מלווה במאות תמונות צבע שצולמו במיוחד לספר זה, בעשרות מפות מפורטות שהותקנו לסיורים, בתכניות ובשרטוטים מאירי עיניים.

ר"ר צביקה צוק, ארכיאולוג ראשי במחלק הטבע והגנים, שוקד על הגנה ושמירת עתיקות פיתוח אחרים ארכיאולוגיים לחיזוק והנשמתם לציבורי קהל, גם ולדורות הבאים. מאז 1974 עומק צוק בחקר מפעלי מים קדומים בישראל, כתב וערך 9 ספרים ובעל 10 מאמרים בין הספרים: אמרי ומביכותם, 1995; The Nahal Qana Cave, Earliest Gold in the Southern Levant, 2002; Cava Aquarium in Israel, 2002 עם כריסטוף אוהלין ויהודה בלג.

רשות הטבע והגנים

יד יצחק בן צבי

חידת החודש
היכן המקום ומהו הבניין?

פתרון החידת הקודמת (מאוגוסט 2010)

גן לאומי ממשית - ציור קיר (פרסקו) מבית נבטו שבגן לאומי ממשית.
 ארוס ופסיכה (כף לא דגושה עם מנוקדת בסגול) המסמלים את האהבה והנפש
 (שמותיהם מופיעים ליד בכתובות יווניות) היושבים חבוקים על מיטה.
 לארוס כנפי מלאך ולפסיכה כנפי פרפר.